

Katedra: Českého jazyka a literatury

Studijní program: Filologie

Studijní obor: Český jazyk a literatura

Analýza užívání verbonominálních frazémů Use of Chosen Idioms and their Analysis

Bakalářská práce: 11-FP-KČL- B – 26

Autor:

Jana Pabišková

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Václav Lábus, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
47			30	14	

V Liberci 19. července 2012

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jana PABIŠKOVÁ**
Osobní číslo: **P09000350**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obor: **Český jazyk a literatura**
Název tématu: **Analýza užívání verbonominálních frazémů**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl:

Analýza užívání (z hlediska recepce i produkce) vybraných verbonominálních frazémů.

Požadavky:

Vybrat reprezentativní materiálovou základnu verbonominálních frazémů a popsat je, sestavit dotazník, interpretovat výsledky šetření.

Metody:

Dotazníkové šetření, jazykově-komunikační analýza.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

- ČECHOVÁ, M. Dynamika frazeologie. NŘ 69, 1986, s. 178-186.
ČECHOVÁ, M. Frazeologie a mládež. ČJL 36, 1985-1986, s. 101-110.
ČECHOVÁ, M. Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní). ČJL, roč. 55. 2004-2005, s. 161-168.
ČERMÁK, F. Funkce frazémů a idiomů. In: Česká slavistika 1993; České přednášky pro XI. mezinárodní sjezd slavistů Bratislava 1993. Praha: Slovanský ústav, 1993, s. 331-336.
ČERMÁK, F. Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Praha: Karolinum, 2007.
ČERMÁK, F. Idiomatika, Frazeologie a lexikografie. SaS 39, 1978, s. 40-54.
ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha, 1984-1988, 2009.
ČERMÁK, F. Jazyk a jazykověda. Praha, 2004.
ČERMÁK, F. Lexikon a sémantika. Praha, 2010.
ČERMÁK, F.; FILIPEC, J. Česká lexikologie. Praha, 1985.
ESČ. Praha, 2002, příslušná hesla.
HAUSER, P. Nauka o slovní zásobě. Praha, 1986.
Příruční mluvnice češtiny. Praha, 1995.
ŠEBESTA, K. Děti a frazémy. In Euroletteraria & Eurolingua 2007. Liberec, 2008, s. 284-289.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Václav Lábus

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2011

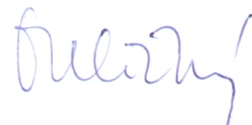
Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2012

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

vedoucí katedry

dne 30. 04. 2011

Čestné prohlášení

Název práce: Analýza užívání verbonominálních frazémů

Jméno a příjmení autora: Jana Pabišková

Osobní číslo: P09000350

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 19. 7. 2012

Jana Pabišková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především panu Mgr. Václavu Lábusovi, Ph.D., za přínosné rady, ochotu a odborné vedení mé bakalářské práce. Také bych ráda poděkovala své rodině a přátelům, kteří mě podporovali při psaní této práce.

Anotace

Bakalářská práce na téma Analýza užívání verbonominálních frazémů se zabývá znalostí deseti vybraných frazémů: mít za ušima, tlouct špačky, mít zadek v kalupu, mít u někoho vroubek, strouhat někomu mrkvičku, kout pikle, kápnout božskou, mít něco za lubem, usnout na vavřínech a prásknout do bot. Úvodní část zahrnuje teorii, která objasňuje základní pojmy frazeologie. Druhá část této práce obsahuje analýzu užívání vybraných verbonominálních frazémů vypracovanou na základě dotazníkového šetření.

Klíčová slova

frazeologie, slovní zásoba, verbonominální frazém

Annotation

This Bachelor Thesis Use of Chosen Idioms and their Analysis deals with the knowledge of ten chosen idioms: have something between the ears, keep nodding off, run around like a blue-arsed fly, be in bad books, thumb one's nose at somebody, hatch a plot against somebody, make a clean breast of it, have something up one's sleeve, rest on one's laurels and take to one's heels. The introductory part covers the theory which clarifies the basic terms about phraseology. The second essential part of this thesis includes the analysis of usage of the chosen idioms. The analysis is worked out on the basis of the questionnaire survey.

Key words

phraseology, vocabulary, verbal-nominal idiom

Obsah

1 Úvod.....	7
2 Slovní zásoba.....	8
2.1 Složení a uspořádání slovní zásoby.....	8
2.2 Kolokabilita.....	9
3 Frazeologie a idiomatika.....	9
3.1 Etymologie pojmů.....	10
3.2 Definice frazému.....	11
3.3 Charakteristika frazému.....	11
3.3.1 Zaniklé a mimojazykové jevy v idiomatice a frazeologii.....	12
3.4 Typy frazémů.....	13
3.4.1 Frazém kolokační.....	14
3.4.2 Frazém lexikální.....	14
3.4.3 Frazém propoziční.....	14
3.4.4 Frazém polypropoziční.....	14
3.5 Frazém a idiom: jejich komponenty a útvar.....	14
3.5.1 Struktura a komponenty frazémů a idiomů.....	15
3.6 Funkce frazémů a idiomů.....	16
3.6.1 Kompoziční funkce.....	16
3.6.2 Strukturní funkce.....	16
3.6.3 Nominativní funkce.....	16
3.6.4 Funkční klasifikace.....	17
3.7 Stylová platnost frazémů.....	18
3.7.1 Kolektivní frazeologie.....	18
3.7.1.1 Rodinná frazeologie.....	18
3.8 Dynamika frazeologie.....	18
3.8.1 Aktualizace frazému.....	19
3.9 Znalost a užívání frazeologie.....	20
3.10 Frazeologie ve škole.....	21
4 Praktická část.....	22
4.1 Dotazník.....	23
4.2 Výběr frazémů.....	24
4.3 Mít za ušima.....	26
4.4 Tlouct špačky.....	27
4.5 Mít zadek v kalupu.....	29
4.6 Mít u někoho vroubek.....	32
4.7 Strouhat někomu mrkvičku.....	34
4.8 Kout pikle.....	35
4.9 Kápnout božskou.....	37
4.10 Mít něco za lubem.....	39
4.11 Usnout na vavřínech.....	40
4.12 Prásknout do bot.....	42
5 Závěr.....	44
6 Použitá literatura.....	47

1 Úvod

Frazeologie a idiomatika je nedílnou součástí slovní zásoby člověka. Frazeologické obraty používáme ať už pro ozvláštnění projevu, tak pro rychlost komunikace. Frazémy nám umožňují se rychle a přesně vyjádřit vhodnou zautomatizovanou formulí, která se hodí právě pro danou příležitost.

Cílem mé bakalářské práce je představit deset vybraných verbonominálních frazémů a zjistit, zda dané frazémy znají jejich uživatelé. Mým cílem je však zjistit i to, jestli frazémům skutečně rozumí a jsou tedy schopni je správně použít. Znalost prověřím pomocí dotazníku sestaveného za tímto účelem.

Základní studijní literaturou se pro mě staly publikace a články Františka Čermáka, jenž se u nás frazeologii věnuje dlouhodobě. Neobešla jsem se však ani bez obecnějších publikací zahrnujících frazeologii jako součást slovní zásoby. Samozřejmou součástí materiálů použitých k vypracování práce byly i články autorů, kteří se už recepcí frazémů zabývali dříve, jedná se především o články Marie Čechové a Karla Šebesty. Všechny informace vztahující se k dotazníku jsem ověřovala ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky.

První část práce zahrnuje převážně teorii, a proto nám představí základní pojmy týkající se frazémů a jejich použití.

Ve druhé části práce se budu věnovat zpracování a vyhodnocení dotazníků, jež byly součástí této práce. Dotazníky budou tříděny do tří oddílů, a to podle odpovědí *znám, znám, ale nepoužívám, neznám*. Další třídění proběhne v rámci tohoto roztřídění, bude členěno podle toho, zda byly vyplněny obě odpovědi, nebo alespoň jedna z nich.

Informace o dotazníku budou zpracovány samostatně v praktické části bakalářské práce.

2 Slovní zásoba

*„Předmětem zkoumání slovní zásoby je obsah, forma a funkce pojmenovávacích jednotek a jejich vzájemné vztahy.“*¹ Ke slovní zásobě lze přistupovat dvěma způsoby: sémaziologicky a onomaziologicky. Ze sémaziologického hlediska se slovní zásoba zabývá formou pojmenovávací jednotky a zjišťuje její význam. Z onomaziologického hlediska slovní zásoba zkoumá způsoby pojmenování.²

2.1 Složení a uspořádání slovní zásoby

*„Slovo je základní jednotkou slovní zásoby.“*³ Lexikologii zajímají lexikální významy, proto byla vytvořena jednotka lexém. Lexém je nadřazená jednotka všem svým řečovým podobám.⁴

V lexikologii je slovo binární povahy, spojuje formu a obsah.⁵ Forma je tvořena hláskami, obsah je tvořen významem. Některá slova v českém jazyce mají jediný význam, například odborné termíny – jednovýznamovost je nutná, mnohovýznamovost je zde nežádoucí, některá slova mají naopak významů více. Úkolem slova je pojmenovávat. *„Slovo je základní pojmenovávací jednotka tvořená skupinou hlásek (zřídka hláskou jednou) s jednotným významem zřejmým a srozumitelným pro uživatele jazyka.“*⁶

Slovní zásoba zahrnuje všechna existující slova, která se v jazyce objevují. Z hlediska používanosti se slovní zásoba člení na aktivní a pasivní. Aktivní slovní zásoba zahrnuje slova, která běžně používáme, a to jak v mluveném, tak v psaném projevu. Pasivní slovní zásoba je daleko obsáhlejší, protože zahrnuje všechna slova, která známe, i přestože je nepoužíváme. „Větší část slovní zásoby

1 HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. s. 7

2 Tamtéž, s. 7

3 Tamtéž, s. 9

4 *Příruční mluvnice češtiny*, s. 69

5 HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. s. 9

6 Tamtéž, s. 12

je proměnlivá, neustále se vyvíjí a odráží tak bezprostředně pohyb ve společenském životě.“⁷

Lexikální jednotky mohou být jednoslovné a víceslovné. Víceslovnými jednotkami jsou například víceslovná pojmenování (*nápravné zařízení, kyselina chlorovodíková*) a frazémy (*usnout na vavřínech, zaslíbená země*).⁸

2.2 Kolokabilita

Kolokabilita je spojitelnost jazykového prvku s jinými prvky. „*Individuální realizací kolokability vzniká konkrétní kolokace.*“⁹ Podmínkou spojitelnosti různých prvků je určitá vhodnost spojení, tedy zda jsou prvky navzájem kompatibilní. S kompatibilitou souvisí valence, ale také význam jednotky, se kterou slovo pojíme. Každé sloveso má vazbu s nějakým konkrétním pádem. Čermák v knize *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* uvádí příklad na slovese *číst*. Toto verbum se pojí s akuzativem, existuje však určitá třída substantiv, která tento akuzativ konkretizuje, například *číst (knihu, dopis,...)*. Inkompatibilní by potom byla substantiva **číst kámen* nebo *číst vodu*.¹⁰

3 Frazeologie a idiomatika

Frazeologie a idiomatika je součástí lexikologie. Zabývá se speciálními nepravidelnými víceslovnými lexikálními jednotkami. Frazém akcentuje formální stránku, idiom naopak akcentuje stránku sémantickou.

*„Idiomy a frazémy vznikají posunem původního významu komponentů a automatizací takových posunů. Nejčastěji jde o posuny metaforické, ale význam komponentů se může měnit i posuny založenými na jiných principech.“*¹¹

⁷ HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. s. 15

⁸ *Příruční mluvnice češtiny*, s. 69

⁹ ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 29

¹⁰ Tamtéž, s. 29

¹¹ *Příruční mluvnice češtiny*, s. 772

Idiomy a frazémy se vyskytují ve všech jazykových disciplínách, kde jde o kombinace jednotek nadaných významem.¹² Součástí frazeologie je také frazeografie, která se zabývá shromažďováním frazeologismů. Frazémy a idiomy jsou součástí jazykových stereotypů. „*Stereotyp je v jazyce lexikální kombinace vstupující do textu jako hotová, relativně frekventovaná a známá, respektive tradovaná jednotka, která je ustálená a negenerovatelná, za níž stojí model s podobně malou či (téměř) žádnou produktivností.*“¹³ Typickými stereotypy mohou v jazyce být například ustálené formule pro pozdrav, poděkování, přísahu, ...¹⁴

3.1 Etymologie pojmů

Frazeologie a idiomatika se jako vědní disciplíny vydělily z lexikologie. Šlo o autonomní vznik a vlastní vývoj, který se uskutečnil až ke konci 20. století. Období vývoje provázela nejednotnost a pluralita termínů.¹⁵

Termín frazeologie je z latinského *phraseologia*, chápe se jako složenina z řeckého slova *phraseón* ve významu „způsob vyjádření“, což souvisí se slovesem *phrasein* „prohlašovat, povídat“. Původní význam termínu frazeologie byl cosi jako „nauka o způsobech vyjadřování“. Řecké *idióma* označuje „jazykovou zvláštnost“. První výskyt frazeologie v češtině není spolehlivě doložený. Termín frazeologie se objevuje už v 19. století, termín idiomatika se objevuje o století později.¹⁶

12 ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 24

13 Tamtéž, s. 24

14 Tamtéž, s. 24

15 Tamtéž, s. 482

16 Tamtéž, s. 482

3.2 Definice frazému

- 1) Syntagmatická – „Idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou proků, z nichž některý (popřípadě žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (respektive více spojeních), popřípadě se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (respektive několika málo).“ ¹⁷ Příklad: vzít roha, pozdě bycha honit —> zživotňující koncovka.
- 2) Paradigmatická – „Frazém a idiom je takové nemodelové a ustálené syntagma proků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).“ ¹⁸ Příklad: dát někomu něco na sekeru —> nelze dát někomu něco třeba na pilu.

Hauserova definice frazeologismů: „Pojmenování frazeologická neboli frazeologismy jsou víceslovná pojmenování ustálená s přeneseným (obrazným) významem. Ustálenost je základní podmínkou frazeologismů a projevuje se nezaměnitelností jejich slovního obsazení. Význam frazeologismu nelze vyvodit z dílčích významů jeho složek. Slova v něm ztrácejí svůj původní význam a nabývají významu vázaného na frazeologismus.“ ¹⁹

Bečkova charakteristika frazeologismů: „Ve frazeologismech jsou slova na sebe významově vázána, a to již předem, nikoli až v aktuálním užití. Významová samostatnost jednotlivých slov je v nich oslabena nebo vůbec zrušena.“ ²⁰

3.3 Charakteristika frazému

Formálně i sémanticky je frazém nerozložitelný, nelze ho tedy interpretovat jinak, než v úplném znění. Z jeho jednotlivých složek nelze odvodit význam daného frazému. Frazémy jsou stylisticky příznakové, jejich slovosled má

¹⁷ ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 31

¹⁸ Tamtéž, s. 32

¹⁹ HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. s. 160

²⁰ BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. s.321

omezenou pohyblivost. Jejich ustálenost umožňuje opakované použití. Většina frazémů je nepřeložitelná, pokud ovšem je frazém přeložitelný, tak ne doslovně. Každá země a každé území má svoji škálu frazémů. V českém prostředí máme například frazém *mít mlsný jazyk*, angličtina má však *sweet tooth*, tedy sladký zub.

Frazém je třeba chápat komplexně. Je nutné přihlédnout k ustálenosti, k tomu, jestli je frazém víceslovný. Důležité je i přihlédnutí k významové stránce, která zkoumá motivovatnost frazémů.

Frazémy jsou součástí kulturního dědictví jazyka, protože uchovávají dnes už zaniklé jazykové jevy.

3.3.1 Zaniklé a mimojazykové jevy v idiomatice a frazeologii

Idiomatika a frazeologie obsahuje různé zaniklé jazykové a mimojazykové jevy, včetně reflexní mytologie, lidové slovesnosti a literatury.

Pro názornost je vhodné uvést několik příkladů. *Nemít ani vindru, vindra* = vídeňský halír²¹, všechny obměny tohoto frazému mají stejný význam v tom, že se vždy jedná o drobné mince malé hodnoty. K těmto jevům bychom mohli zařadit i frazém *natahovat někoho na skřípec*, skřípec se používal ve středověku jako mučidlo, lidé v něm byli natahováni do délky. Obvykle se toto mučidlo používalo k získání přiznání.

K mimojazykovým jevům by patřily níže uvedené příklady z literatury. Prokázat někomu medvědí službu znamená nadělat více škody než užitku, byť nechtěně. Tento frazém vychází z bajky I. A. Krylova. Poustevník, který se spřátelí s medvědem, se mu svěří jako hlídači. Když však poustevník usne, medvěd se urputně snaží odehnat mouchu. Nakonec, když si moucha sedne

21 *Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné*, s. 876

poustevníkovi na čelo, pustí na ni velký balvan z výšky. „*Tak poustevníka zbavil mučitelky./Že balvan byl však jaksepatří velký,/zároveň s mouchou usmrtil i spáče./Doplatíš víc než na morové rány,/hloupému příteli když dáš se do ochrany./To už tě nespasí, že pak nad tebou pláče.*“²²

Frazém *chlubit se cizím peřím* pochází rovněž z bajek, nikoli ale z Krylovových, nýbrž z Ezopových. Stará kavka u studánky posbírá opadaná peříčka ostatních ptáků, připevní si je k hrudi a jde se účastnit závodu v kráse.²³

Dále by sem také patřily například pranostiky, v nichž jsou uchovány praktiky a zkušenosti lidu. Na *svatého Řehoře, líný sedlák, který neoře*, v této pranostice je uchována nějaká zkušenost našich předků. Slovník uvádí vysvětlení, že v období kolem 13. března je z hlediska příhodných změn počasí (sníh už je z polí pryč) vhodné začít orat pole.²⁴ Mimojazykové jevy nám činí potíže s pochopením daného frazému nebo pranostiky právě proto, že jev už je v jazyce nepoužívaný.

3.4 Typy frazémů

Encyklopedický slovník češtiny uvádí několik druhů frazémů, podle těchto druhů se frazémy dále člení.

22 KRYLOV, I. A. *Bajky*. s. 53

23 EZOP. *Ezpovy bajky*. s. 34

24 *Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 4, Výrazy větné*, s. 786

3.4.1 Frazém kolokační

Kolokační frazém se skládá z nevětných kombinací lexikálních prvků.²⁵ Je to obvyklý typ frazému, nejčastěji zastoupeným typem jsou verbonominální struktury s abstraktním substantivem (*věnovat pozornost*).²⁶

3.4.2 Frazém lexikální

Komponenty tohoto frazému patří do slootovorné a flektivní roviny. Ve své funkci je to jednoslovný lexém (*tlučhuba, zákeřný, budižkničemu*).²⁷

3.4.3 Frazém propoziční

Z hlediska funkce se jedná o větu (*Ani kuře zadarmo nehrabe. Kde se vzal, tu se vzal.*). Na rozdíl od kolokačních frazémů verbálního typu je tu pevně dán, nelze jej převést na infinitiv.²⁸

3.4.4 Frazém polypropoziční

Tento typ frazému se člení na monosubjektový a intersubjektový. Do intersubjektových polypropozičních frazémů by patřily pozdravy, přání a podobné kontaktní výrazy (*Pozdrav pámbu!*). Jedná se o kontaktní výrazy mezi dvěma subjekty. Monosubjektový polypropoziční frazém je založen na vztahu mluvčího k posluchači, tématu (*Vzduch je čistý. Mám to na jazyku.*).²⁹

3.5 Frazém a idiom: jejich komponenty a útvar

„Čím více anomálií frazém má, tím je idiomatictější a naopak.“³⁰ Anomálie jsou ve frazeologii jsou vždy jedinečné, například u frazému *ležet ladem* nelze nahradit komponent *ladem* třeba komponentem *dole* (*ležet dole*). Samotné *ladem* je ze

²⁵ Encyklopedický slovník češtiny, s. 141

²⁶ Tamtéž, s. 141

²⁷ Tamtéž, s. 141

²⁸ Tamtéž, s. 142

²⁹ Tamtéž, s. 142

³⁰ ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 32

slovnědruhového hlediska neurčitelné. Jednotlivé komponenty frazému jsou nezaměnitelné s jinými slovy, i když bude dodržen princip tvoření, jednotlivé komponenty nebudou tvořit frazém a nebude se z něj ani dát odvodit. V tom tkví jedinečnost frazeologie.

Komponentem mohou být například morfémy (kořeny, afixy,...), lexémy, kolokace nebo třeba propozice (věty).³¹ Zpravidla se ale vyskytují jenom v určitých tvarech. Čermák ve své knize *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* uvádí tyto příklady: A) frazém lexikální: *přestřelit* a jeho komponenty *pře-střelit* (prefix *pře-* se běžně používá ve spojení *pře-hodit*), B) frazém kolokační: frazém *mít strejčka* (oproti běžnému *mít tetičku*), C) frazém propoziční: jeho komponenty jsou *To je slovo do pranice*. (běžně se používá *To je slovo do diskuze*).³² Dalším příkladem by mohl být frazém *mastná pokuta*, často je používán ve znění *tučná pokuta*, přičemž komponent *tučná* se používá ve spojení s odměnou – *tučná odměna*.

3.5.1 Struktura a komponenty frazémů a idiomů

Strukturu tvoří jednotlivá slova frazému, klasifikují se pomocí slovních druhů. Dále frazémy obsahují relační prvek, takzvaný relátor.³³ Relátorem může být například lexém *jako* nebo předložka *z*. Relační prvek vyjadřuje vztah mezi jednotlivými komponenty. Frazémy mohou obsahovat také valenční prvek.³⁴ Ten se projevuje až v kontextu. Například frazém *mít u někoho vroubek*, komponent *někoho* je valenčním prvkem.

Komponenty jsou především tyto slovní druhy: substantiva, adjektiva, verba a adverbia. Jedná se o autosémantické slovní druhy, mají tedy význam samy

31 ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 33

32 Tamtéž, s. 33

33 Tamtéž, s. 35

34 Tamtéž, s. 35

o sobě.³⁵ I synsémantické slovní druhy mohou být komponentem. Jedná se o pronomina, prepozice, konjunkce či interjekce.

„Frazém je vždy specifické pojmenování (nominace), který se výběrem a případnou kontextovou modifikací v textu jen aktualizuje.“³⁶

3.6 Funkce frazémů a idiomů

Čermák uvažuje o třech základních typech funkce: kompoziční, strukturní a nominativní.³⁷

3.6.1 Kompoziční funkce

Při skládání jednotek ve větší celky je důležitá kompozice konkrétních jednotek. Čermák uvádí, že žádný frazém či idiom nemá pravidelnou kompoziční funkci mezi jednotlivými komponenty ani ze sémantického, ani ze strukturního hlediska. Pokud však nějakou funkci mají, tak je nezřetelná.³⁸

3.6.2 Strukturní funkce

Strukturní funkce je stabilní, neměnná. Každý frazém má svoji určitou strukturu ve výpovědi. Čermák v článku Funkce frazémů a idiomů dělí frazémy do několika skupin a podskupin. První skupinou jsou frazémy kolokační (A), tato skupina se dále dělí podle vztahu ke kolokacím na adkolokační funkční typ (A1) a podle vztahu k propozicím na adpropoziční funkční typ (B1). Adkolokační typ je dělen na verbální (chytat lelky), nominální (zlatý důl), modifikační (široko daleko), relační (na úkor) a substituční (čertvíkdo). Druhý, adpropoziční typ, se dělí na modifikační (pro jednu) a relační (že by). Zmiňuje se také o frazémech indikativních (To je stará

35 ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 35

36 Tamtéž, s. 36

37 ČERMÁK, F. *Funkce frazémů a idiomů*. s. 331

38 Tamtéž, s. 332

písnička!), imperativně-vokativních (Ruku na srdce!) a interogativních (A já jsem vosk?).³⁹

Pevnost a soudržnost této funkce souvisí s územ. Úzus nám udává, v jaké podobě se konkrétní frazém vyskytuje.

3.6.3 Nominativní funkce

Nominativní funkce je rovněž spíše stabilní než proměnlivá. Čermák dělí kolokační frazémy na deznátory, které pojmenování označují, a na operátory, které deznátory pojí nebo na ně ukazují. Propoziční frazémy dělí na vokativní (vztah mluvčí – posluchač), příklad: *Koukej mazat!*, tematické (vztah mluvčí – téma), příklad: *Vzduch je čistý.*, mediální (vztah mluvčí – prostředek komunikace), příklad: *Div jsem si na tom nezlomil jazyk* a situační (vztah mluvčí – situace), příklad: *Ted' anebo nikdy!*.⁴⁰ Deznátory dále Čermák dělí na argumenty (*Ze starého domu se stalo jablko sváru.*), predikátory (*Po chvíli zapírání musel kápnout božskou.*), kvalifikátory (*Babička měla zlatou trpělivost.*) a cirkumstativa (*Široko daleko* nebyla jediná hospoda). Operátory Čermák dělí do těchto podskupin: různý typ komentoru (*Přednáška byla k zbláznění nudná.*), deiktika (*Nějakou tu korunu ti půjčit můžu.*), kvantifikátory (*Přispět teď musí jeden každý z vás.*), a relátor (*S ohledem na nedostatek času se to musí zkrátit.*)⁴¹

Frazémy vokativního typu mají funkci konativní a emotivní, mohou na nás apelovat. Tematické frazémy nám referují o tématu, tudíž mají funkci referenční. Frazémy mediální plní pouze funkci metajazykovou. Ostatní typy frazémů nejsou vyhraněné. I u vyhraněných typů je uvedena převažující funkce.

39 ČERMÁK, F. *Funkce frazémů a idiomů*. s. 333

40 Tamtéž, s. 335

41 Tamtéž, s. 334 - 335

3.6.4 Funkční klasifikace

Různé druhy anomálií, jimiž jsou frazémy charakterizovány se odrážejí i v jejich chování v textu a záleží i na jejich úzu. Čermák v knize *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* uvádí, že Idiomatičnost lze chápat jako míru anomálnosti, vzhledem k tomu, že chování v textu se odráží ve skladbě.⁴²

3.7 Stylová platnost frazémů

Frazémy jsou zastoupeny v různých funkčních stylech českého jazyka. Uplatňují se také v umělecké oblasti, kde mají velký podíl na obohacení slohu, v odborné oblasti se vyskytují dokonce i cizojazyčné citáty. V hovorové češtině dochází k mnoha úpravám a posunům, k různým hříčkám, jak už bylo zmíněno.

Přestože některé frazémy obsahují nespisovné prvky, Marie Čechová nevidí důvod, proč by to mělo daný frazém posunout za hranice spisovnosti, protože o spisovnosti podle ní rozhoduje celkový charakter frazému: ustálenost a užívání ve spisovných projevech.⁴³

3.7.1 Kolektivní frazeologie

Různé kolektivy mohou mít vlastní frazeologii, která je samozřejmě srozumitelná pouze danému kolektivu. Často se vyskytuje ve sportovním prostředí (*jít na bednu, dostat zlato*).

3.7.1.1 Rodinná frazeologie

Své frazémy mají i mnohé rodiny. Obvykle se frazeologizuje výrok nějakého člena rodiny. I u nás v rodině máme několik rodinných frazémů, které jsou hojně rozšířeny v naší rodině. Některé jsou tak hluboce zakořeněny a tradují se z generace na generaci, že ani sami členové naší rodiny netuší, že frazém je

42 ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 65

43 ČECHOVÁ, M. *Dynamika frazeologie*. s. 184

pouze rodinný. Uvedu několik příkladů rodinných frazémů, samozřejmě s vysvětlením. *Udělat si Čuptycha* = udělat si pořádek, babiččin otec byl za komunismu nabádán, aby v zaměstnání udržovali pořádek podle Čuptycha. *Malovat jako Bakeš* = při malování obmalovat nábytek včetně obrazů tak, jako to dělal soused Bakeš. *Sežral to Křapků pes* = ztratilo se to, Křapků pes měl velkou tlamu a byl nařčen, že sousedovi sežral sekeru, která byla schovaná v chrástí.

3.8 Dynamika frazeologie

*„Frazeologie odráží různé vývojové etapy, kterými prochází národní společenství. V naší frazeologii se zrcadlí nejen feudální poměry (Panská láska po zajících skáče) a práce venkovského lidu (viz pranostiky, například Na svatého Řehoře šelma sedlák, který neoře), ale také buržoázní éra (přijít na buben). Odráží se v ní i technický pokrok, srov. Starší: jet plnou parou, pozdější: na plný plyn, u současné mládeže též: jet kosmickou rychlostí.“*⁴⁴

Často vedle sebe funguje konkrétní i abstraktní význam frazému. Čechová⁴⁵ to uvádí na příkladu *kdo maže, ten jede* (o majiteli vozidla i o úplatkáři). Některá konkrétní určení jsou schopni rozluštit jen ti, kteří znají místní realie. *Přivést někoho do Bohnic* nebo *do Kosmonos* dá smysl jen tomu, kdo ví, že tam jsou psychiatrické léčebny.

Vlivem syntaktické stavby se může frazém stát pro uživatele nesrozumitelným. Některé frazémy obsahují již zastaralé výrazy. Archaismy se ve frazémech obvykle zachovávají, protože jsou nějakým způsobem rytmizované, a pokud výraz nahradíme jiným – novějším, tak rytmizaci porušíme.

⁴⁴ ČECHOVÁ, M. *Dynamika frazeologie*. s. 179

⁴⁵ Tamtéž, s. 179

Čechová uvádí příklady rýmovaných frazeologických neologismů získaných mezi mládeží: *neke a make* (nekecej a makej, tedy nemluv a pracuj), *sklapni a šlápni*. Uvádí také různé obměny vytvořené rovněž mládeží: *Mluviti stříbro, mlčeti – nedostatečná*.⁴⁶ Čechová ve svém článku *Dynamika frazeologie*⁴⁷ ukazuje také smysl pro jazykovou hru mluvčích, která spočívá v obměnách komponentů přirovnání: *je nenápadnej jak sáně na Sahaře*. Další příklady obměn: *kouká jako bacil do lékárny, kouká jako streptokok do zkumavky*; s frazeologickými neologismy se setkáváme běžně.

„U frazeologické jednotky předpokládáme její opakované užití, jímž dochází k jejímu ustálení, tzn. že je ‚prefabrikovaná‘, hotová před aktem komunikace, v němž se pak použije ‚jako panel‘; zasadí se vhodně do kontextu.“⁴⁸

3.8.1 Aktualizace frazému

Sémantická aktualizace: A) Výměna složek obou částí frazému, dochází k úplnému obrácení původního smyslu (*víc hlav, víc nesmyslů, sportem k trvalé invaliditě*). B) Změna druhého komponentu frazému, tím popíráme původní význam (*Host do domu, hůl do ruky. Není na světě člověk ten, aby ukradl všechno všem.*).⁴⁹

Kontaminace: Kontaminace je založena na křížení dvou frazeologických jednotek tak, že se z každé z nich použije jedna část, z jedné ta první, z druhé druhá. Tyto kontaminace mohou být neúmyslné, obvykle jsou ale záměrné (*Kdo jinému jámu kopá, až se ucho utrhne.*).⁵⁰ Úkolem kontaminovaného frazému je upozornit na nelogičnost určitého postupu.

46 ČECHOVÁ, M. *Dynamika frazeologie*. s. 181

47 Tamtéž, s. 181

48 Tamtéž, s. 185

49 Tamtéž, s. 181

50 Tamtéž, s. 181

Zvláštním typem hříček je použití holého konstatování (*Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se dojde pro pivo. Pod svícnem bývá nakapáno voskem.*). Také se můžeme setkat s aktualizovaným dovětkem, který změní smysl celého frazému (*Holka jako lusk, zelená a křivá. Práce šlechtí člověka, ale ničí tělo.*).

*„Stane-li se původně aktualizované užívání frazému běžným, frekventovaným prostředkem, dostává se do úzu, osamostatňuje se a funguje už nezávisle na svém východisku. Aktualizace tak může podněcovat vývoj ve frazeologii, je jejím dynamizačním faktorem.“*⁵¹

3.9 Znalost a užívání frazeologie

Výzkumu zkoumajícím znalost a užívání frazeologie se věnovala především Marie Čechová⁵², jež některé své výzkumy zopakovala po dvaceti letech. Výzkum byl také opřen o dotazníkové šetření a probíhal především mezi žáky 7. – 9. tříd základní školy, mezi žáky střední školy a také byl určen pro účastníky finále Olympiády v českém jazyce, pro vysokoškoláky i učitele.

Čechová se zabývala především rčeními, pořekadly, pranostikami a příslovími. Karel Šebesta se také věnoval výzkumu postaveném na frazémech, věnoval se frazémům obsahujícím vlastní jméno. Vybral takové, protože tento typ frazémů může významně ulehčit jeho pochopení, protože děti mají určitou „náповědu“ v propriích nebo v místních určeních, mohou se o ně opřít.⁵³ Tak jako já zjišťoval Šebesta, zda lidé frazému rozumí nebo jej užívají, chtěl, aby uvedli, co frazém znamená a navíc chtěl ještě uvést původ vybraného frazému.

Šebesta ve svém článku uvádí příklad na dvou frazémech. Prvním z nich je *překročit Rubikon*. Zde uvádí, že žáci se příliš věnovali slovesu *překročit*, aniž by se zabývali celkovým významem daného frazému, uváděli tedy frazémy

⁵¹ ČECHOVÁ, M. *Dynamika frazeologie*. s. 182

⁵² ČECHOVÁ, M. *Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní)*, s. 161-168

⁵³ ŠEBESTA, K. *Děti a frazémy*. s. 285

obsahující sloveso *překročit* (*překročit mez, překročit hranice trpělivosti*) v domnění, že jsou synonymní k frazému *překročit Rubikon*.

3.10 Frazeologie ve škole

Pro školní mládež je frazeologie vhodná pro obohacení slovní zásoby i pro rozvinutí vyjadřovacích schopností. Je důležitá pro jazykový vývoj mládeže, proto je nutné ji zahrnovat do vyučovacích osnov. „*Začleňování frazeologie do výuky může zradostnit pracovní atmosféru, vnést do ní vtip a humor, ale posílit také její výchovné působení, neboť frazeologie shrnuje moudrost a zkušenost lidu.*“⁵⁴

Čechová⁵⁵ poukazuje na možnosti použití a začlenění frazeologie do školy. Navrhuje různé možnosti práce s tématem, například sledování, jak s frazémy pracuje některý z autorů v literárním díle. Navrhuje, aby žáci sbírali regionální frazémy nebo frazémy z různých oborů lidské činnosti. Poukazuje také na vhodné použití frazeologie ve škole, při práci s jazykovým materiálem, například použít přísloví, která jsou tvořena souvětími pro větný rozbor.

Čechová prováděla výzkum u 19 fakultních učitelů různých stupňů i typů škol. Z výzkumu vyplynulo, že učitelé považují frazeologická cvičení za přínosná pro rozvoj aktivní slovní zásoby a vyjadřovacích schopností. Učitelé frazeologii zdůrazňovali jako „koření slovní zásoby“⁵⁶.

Většina učitelů podle Čechové postihla dva znaky frazémů: obraznost a ustálenost, na třetí a neméně důležitý znak: víceslovnost, však zapomněli.

Příležitosti, při kterých mají učitelé možnost frazeologii do výuky zařadit se objevovaly tyto: hodiny slohu (charakteristika, popis), hodiny literatury, při probírání lidové slovesnosti a v nepovinných předmětech k českému jazyku.

54 ČECHOVÁ, M. *Frazeologie ve škole*. s. 145

55 Tamtéž, s. 145

56 Tamtéž, s. 147

Čechová konstatuje, že se často objevují potíže s pochopením, to ostatně potvrzuje i její analýza odpovědí samotných žáků. *„Tato obtížnost je dána vztahem významu jednotlivých komponentů frazému i s jeho chápáním nositeli jazyka a významu frazému jako celku, dále jeho frekvencí – a jistě i dalšími faktory. Na ovládání i chápání frazeologie může mít vliv i sečtělост a rodinné prostředí.“*⁵⁷

4 Praktická část

Vzhledem k četnému užití frazémů zejména v publicistických a uměleckých textech jsem se rozhodla prozkoumat, jestli jim čtenáři, tedy i respondenti tohoto výzkumu, rozumí a umí je správně použít. Neznalost nebo špatná interpretace frazému může vést ke ztížení pochopení daného textu, nebo dokonce k nepochopení celého textu.

Za účelem průzkumu znalostí respondentů jsem vytvořila dotazník, který bude součástí této bakalářské práce. Tento dotazník byl rozdán různorodým skupinám respondentů starších patnácti let. Cílem dotazníku je zjistit znalost a užívání vybraných frazémů.

Celkem bylo rozdáno 200 kusů dotazníků, vyplněných se však vrátilo pouze 144 kusů. Vzhledem k pravděpodobné náročnosti dotazníku pro uživatele a také k dobrovolnosti ho vyplnit, jsem se setkala s velkým nezájmem a lhostejností respondentů. Nejvíce mi při šíření a zpětném sběru dotazníků pomohla rodina, kamarádi a spolužáci včetně jejich příbuzných, kteří se výzkumu také účastnili.

Výzkumu se celkem zúčastnilo 144 respondentů. Nejpočetnější skupinou byli převážně studenti střední školy ve věku 15 – 20 let, těch bylo 59. Respondentů ve věku 21 – 30 let se zúčastnilo 20. Skupina ve věku 31 – 40 let čítá 26 členů, dále se ještě zapojila věková skupina od 41 – 50 let, celkem 23 osob. A poslední

57 ČECHOVÁ, M. *Frazeologie ve škole*. s. 149

a nejméně zastoupenou skupinou jsou lidé ve věku 51 – X let, těch vyplnilo dotazník celkem 16.

Dotazník se skládá z deseti frazémů. U každého z nich jsou tři úkoly. Prvním úkolem je označit, zda uživatel frazém zná, zná ho, ale nepoužívá ho, či ho vůbec nezná.

Druhý úkol, v dotazníku značený [1], navazuje na ten první. Cílem druhého úkolu je ověřit, jestli uživatel frazému skutečně rozumí – úkolem uživatele je vysvětlit, co slovní spojení znamená.

Třetí úkol, v dotazníku značený [2], zjišťuje, jak rozsáhlá je slovní zásoba respondenta. Úkolem je totiž pokusit se vymyslet synonymní frazém nebo přísloví.

V úvodu dotazníku byl samozřejmě uveden vzor, o který se mohli respondenti opřít.

4.1 Dotazník

DOTAZNÍK K BAKALÁŘSKÉ PRÁCI

Vyplňte prosím dotazník podle SVÝCH vlastních znalostí.

V dotazníku je 10 slovních spojení, vysvětlete, co daná spojení znamenají. Dotazník je anonymní, údaje věku, pohlaví a nejvyššího dosaženého vzdělání jsou ale důležitým údajem pro zpracování, proto je prosím vyplňte.

Pohlaví: MUŽ x ŽENA (zakroužkujte to, co platí)

Věk:

Nejvyšší dosažené vzdělání (zakroužkujte): ZŠ SOŠ SŠ VŠ

Zakroužkujte svoji odpověď. Pokud slovní spojení (frazém) znáte (i pokud ho nepoužíváte), zkuste prosím stručně vysvětlit jeho význam („co to znamená“) [1] a vymyslet jiné podobné slovní spojení nebo přirovnání, kterým by ten stávající šel nahradit tak, aby byly zaměnitelné [2].

Vzor:

Nosit dříví do lesa:

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1] Dělat zbytečnou práci

[2] *Dělat něco pro srandu králíkům*

1. *mít za ušima:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

2. *tlouct špačky:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

3. *mít zadek v kalupu:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

4. *mít u někoho vroubek:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

5. *strouhat někomu mrkvičku:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

6. *kout pikle:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b)NEZNÁM

[1]

.....

[2]

.....

7. *kápnout božskou:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b) NEZNÁM
[1]

.....
[2]

.....
8. *mít něco za lubem:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b) NEZNÁM
[1]

.....
[2]

.....
9. *usnout na vavřínech:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b) NEZNÁM
[1]

.....
[2]

.....
10. *prásknout do bot:*

a) ZNÁM b) ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM b) NEZNÁM
[1]

.....
[2]

4.2 Výběr frazémů

Pro svoji práci jsem vybrala verbonominální frazémy, výběr konkrétních frazémů byl náhodný.

Verbonominální frazémy jsou takové, které obsahují sloveso a také zároveň jméno (*přijít na buben, ronit slzy, kápnout božskou*). Encyklopedický slovník češtiny uvádí, že se jedná o kolokační frazémy založené na predikaci.⁵⁸

Frazémů s verbálním komponentem je široká škála, je to nejvíce zastoupená skupina. Frazémy, které byly součástí dotazníku, běžně používám a již mnohokrát se mi stalo, že lidé, se kterými jsem se bavila a kteří při komunikaci použili nějaký frazém, obvykle ho nepoužili správně, často se úplně míjel významem. Proto jsem se rozhodla prozkoumat v rámci mé bakalářské práce,

⁵⁸ Encyklopedický slovník češtiny, s. 142

jak na tom ostatní se znalostí frazeologie jsou. Informace k frazémům, včetně stylové příslušnosti, jsem ověřovala ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky.

Frazémy, které byly součástí dotazníku: *mít za ušima, tlouct špačky, mít zadek v kalupu, mít u někoho vroubek, strouhat někomu mrkvičku, kout pikle, kápnout božskou, mít něco za lubem, usnout na vavřínech a prásknout do bot.*

4.3 Mít za ušima

Slovník uvádí tento význam: *být mazaný, důvtipný, popřípadě lstivý a vychytralý, nenechat se zmást.* Jako ekvivalentní frazémy uvádí *být liška podšitá, být všemi mastmi mazaný, vyznat se v tlačnici, být vychcanej jak mraky.*⁵⁹ Tento frazém je součástí hovorové češtiny.

Celkem 81 respondentů uvedlo, že frazém zná, více než polovina z nich (43) vyplnila dokonce oba úkoly, 38 z nich vypsalo alespoň jednu z odpovědí, obvykle to však byl úkol [1], tedy vysvětlení frazeologického spojení.

Správný význam vyplnilo 41 uživatelů, synonymní frazém uvedlo správně ale pouze 35 z nich. Několikrát byl místo frazému pouze uveden význam, jenom jinými slovy. Alespoň jednu odpověď mělo správně celkem 38 respondentů. Ve dvou případech byl uveden frazém.

Nejčastějšími odpověďmi byly vysvětlení *být mazaný, být vychytralý a být vyčůranej*. Nejčastěji se objevovaly jako synonymní náhrada frazémy *mít pod čepicí, být všemi mastmi mazaný, mít filipa*, ojediněle se objevily obraty jako *být mazaný jako liška a být vyčůranej jak díra do sněhu*.

Frazém zná, ale nepoužívá ho 43 uživatelů, 29 z nich vyplnilo jen jednu ze dvou odpovědí, 14 z nich vyplnilo oba úkoly. Z těch bylo 13 odpovědí týkajících se významu vyplněno správně, správně uvedených frazémů už je jen 11.

⁵⁹ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 838

V případě jedné odpovědi bylo správně vyplněno 26 odpovědí z toho dvakrát byl uveden frazém.

Celkem 20 respondentů uvedlo, že frazém nezná, jeden z nich se ale pokusil vymyslet význam, nutno dodat, že úspěšně, ostatní nevyplnili žádný z úkolů.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (43)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
41	0	2	0	35	6	0	2
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (38)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
33	2	0	1	1	0	1	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (14)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
13	0	1	0	11	1	2	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (29)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
24	2	3	0	0	0	0	0

NEZNÁM (20)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
1	0	19

4.4 Tlouct špačky

Slovník uvádí tyto významy: *opakovaně usínat, krátce dřímat, spát s trhavým klesáním hlavy*. Jako frazémy, jimiž tento lze nahradit uvádí *klíží se mu oči, padá mu hlava, padla na něj dřímot*.⁶⁰ Spojení *tlouct špačky* řadíme k prostěsdělovacímu stylu.

U tohoto frazému jsem měla obavy z neznalosti, která se projevila při zběžném průzkumu. Neznalost nebyla tak výrazná, jak jsem očekávala.

Padesát jedna uživatelů uvedlo, že frazém zná. Obě odpovědi vyplnilo 21 dotazovaných z toho čtyřikrát byla odpověď zcela neuspokojivá, frazém byl zaměňován s významem *nudit se, lenošit*. Sedmnáctkrát se objevila odpověď se spaním, jenom 5 jich ale bylo zcela správných (*usínat, pospávat*), další spíše uváděly *spát tvrdě*. Celkem 12 pokusů o vymyšlení frazému se vztahovalo k tvrdému spánku (*řeže dříví, spí jako dudek, spí jako když ho do vody hodí*), třikrát se vyskytl frazém, jenž by byl vhodnější jako synonymní náhrada (*dát si dvacet*).

Taktéž 46 respondentů uvedlo, že výraz zná, ale nepoužívá ho. O obě odpovědi se pokusilo 24 z nich, jednu z odpovědí uvedlo celkem 22 z nich. Z 24, kteří vyplnili oba úkoly bylo 20 správných odpovědí, ale 11 z nich souviselo s tvrdým spánkem. Čtyři odpovědi byly zcela špatně, vyskytla se tu záměna s *nudit se*, dokonce s *pomlouvat*. Jednu z odpovědí uvedlo správně 19 uživatelů, ale dvanáctkrát odpověď obsahovala souvislost s tvrdým spánkem. Tři odpovědi byly špatně, taktéž zaměňováno s *pomlouváním* jako u předchozího a také s *nic neděláním*.

Téměř třetina (47) respondentů uvedla, že frazém nezná. Ve čtyřech případech se uživatelé pokusili o interpretaci frazému, pouze jeden z nich souvisel se spánkem, zbylé tři uváděly *mluvit nesmysly*, opět *pomlouvat*

60 Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 799

a dokonce i *zatloukat*. Ze špatně vyplněných frazémů stojí za zmínku záměna s frazémem *chytat lelky*.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (21)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
17	0	4	0	14	2	5	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (30)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
27	2	1	0	0	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (24)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
20	0	4	0	20	0	4	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (22)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
17	0	3	0	0	0	0	2

NEZNÁM (47)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
1	3	43

4.5 Mít zadek v kalupu

U tohoto frazému uvádí slovník tři významy: 1. *velmi se bát, mít krajní strach a projevovat nervozitu*, 2. *úzkostlivě, nervózně spěchat a snažit se*, 3. *mít průjem a*

stále, opakovaně běhat na záchod. Jako adekvátní k těmto významům uvádí tyto frazémy: 1. *mít plný kalhoty, mít nahnáno*, 2. *mít napilno, lítat jako hadr na holi*, 3. *mít sračku jak bič, mít řídký případ s hustým běháním*.⁶¹ Toto spojení je hovorové, pokud bychom použili obměnu *mít prdel v kalupu*, bylo by spojení spíše zhrubělé.

U tohoto frazému byl největší počet odpovědí neznám. Mezi odpověďmi bylo 26 kladných odpovědí, 19 z nich bylo ve významu *spěchat*, 4 ve významu *mít strach* a tři ve významu *mít průjem*. Ve významech *mít strach* a *mít průjem* byly odpovědi správně. Sedmnáct odpovědí z 19 bylo uvedeno dobře.

Frazém zná, ale nepoužívá ho 28 dotázaných, oba úkoly vyplnilo 12 z nich, všichni správně, pouze jednou ve významu *průjem*. Frazémy uvedlo správně 10 respondentů, na jednom dotazníku dokonce jeden z uživatelů napsal dvě varianty (*bát se aspěchat*), správně byly uvedeny i synonymní frazémy. Jeden z obou úkolů vyplnilo 16 uživatelů, jednou ve významu *mít průjem*, dvakrát ve významu *bát se* a 13 z nich ve významu *nestíhat*.

Z celkových 144 respondentů jich nevědělo 90 z nich. Z toho 53 z nich bylo ve věku 15 – 20 let. Třináct uživatelů se pokusilo frazém interpretovat, šest pokusů bylo úspěšných, dokonce dvakrát včetně druhého úkolu.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (11)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
11	0	0	0	9	1	1	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (15)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
11	2	1	0	0	1	0	0

61 *Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné*, s. 615

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (12)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
12	0	0	0	10	0	2	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (16)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
13	3	0	0	0	0	0	0

NEZNÁM (90)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
6	7	77

4.6 Mít u někoho vroubek

Slovník nabízí toto vysvětlení: *mít vůči někomu vinu a nemoci od něj čekat podporu*. Jako adekvátní frazémy nabízí *mít u někoho škraloup, mít rozlitý ocet, mít to u někoho polepený, mít to u někoho spočítaný*.⁶² Frazém *mít u někoho vroubek* je řazen k hovorové češtině.

Bez ohledu na slovník jsem uznávala i odpovědi *mít u někoho dluh*, protože vroubek se dělal právě při dluhu jako zářez, velký vroubek už se dělal sekýrou a odtud frazém *mít u někoho sekýru*, který jsem uznávala jako synonymní.

Možnost znám uvedlo 99 ze 144 dotazovaných, z toho dvacetkrát byly vyplněny obě odpovědi a jenom dvě odpovědi z první části (vysvětlení významu) byly špatně. Z 18 správných odpovědí se 6 týkalo dluhu (*někomu něco dlužit, mít u někoho dluh*). U úkolu [2] (vymyslet frazém) bylo úspěšných 12 řešitelů. Z těchto dvanácti odpovědí se dvě týkaly také dluhu (*mít sekýru, mít*

⁶² Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 898

zářez). Ze správných odpovědí se nejvíce opakovaly frazémy *mít u někoho minus*, *mít u někoho škraloup*, *mít to polepený*, *mít to u někoho schovaný*.

Pouze jednu z odpovědí uvedlo 79 z 99 řešitelů. Pouze jedenkrát byla odpověď špatná. Ze 78 správných odpovědí se 23 odpovědí týkalo dluhu, sedmkrát byl vyplněn pouze frazém.

Odpověď znám, ale nepoužívám zakroužkovalo 34 dotázaných. Mezi nimi se objevily pouze 3 dotazníky s oběma odpověďmi. Všechny byly v zásadě správné, ale místo jednoho frazému bylo opětovně vyjádřené vysvětlení. Jenom jednu z odpovědí vyplnilo 31 respondentů. Pouze dvě odpovědi nebyly správné, čtyřikrát se mezi odpověďmi objevil frazém. Šest z 29 správných odpovědí uvádělo souvislost s dluhem.

Jedenáct dotázaných frazém nezná vůbec, 8 z nich je ve věku 15 – 20 let.

Celkem pětkrát se v úkolu [2] opakovaly frazémy *mít to u někoho schovaný* a *mít u někoho škraloup*, celkem šestkrát se objevil frazém *mít u někoho minus*.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (20)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
18	0	2	0	12	8	0	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (79)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
71	7	1	0	0	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (3)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
3	0	0	0	2	1	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (31)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
25	4	2	0	0	0	0	0

NEZNÁM (11)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	0	11

4.7 Strouhat někomu mrkvičku

Slovník uvádí tato vysvětlení: *vyjadřovat někomu svůj posměch, triumf nebo škodolibou radost, posmívat se někomu*. Za synonymní frazémy považuje *dělat na někoho dlouhý nos a strouhat někomu křen*.⁶³ Toto spojení je hovorové, posměšné.

Tento frazém evidentně dělal problémy věkové skupině 15 – 20 let. Z této skupiny bylo celkem 34 osob z 57, kteří uvedli, že frazém neznají. Z těchto 57 se 4 pokusili spojení objasnit, dva z nich úspěšně. Ostatní z nich se o interpretaci nepokusili vůbec.

Ze všech správných odpovědí bylo 53 z nich správně v úkolu [1] (vysvětlení významu) a synonymní frazém napsalo správně pouhých 9 lidí.

Mezi nejčastějšími správnými odpověďmi se objevovalo *posmívat se a být škodolibý*, mezi těmi nesprávnými vévodilo vysvětlení *podlézat někomu, vtírat se*.

⁶³ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 399

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (8)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
7	0	1	0	2	2	4	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (42)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
35	5	2	0	0	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (12)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
10	0	2	0	7	5	0	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (25)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
17	1	7	0	0	0	0	0

NEZNÁM (57)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
2	2	53

4.8 Kout pikle

Ve slovníku je objasněn význam takto: *spolčit se, spojit se (s někým nebo vzájemně) a tajně připravovat zradu, popřípadě odvetu, pomstu*. Příklady

synonymních frazémů uvádí tyto: *strojit léčky, osnovat úklady, mít na někoho spadeno*.⁶⁴ Spojení *kout pikle* patří k hovorové češtině.

Celkem 85 dotazovaných uvedlo, že slovní spojení zná. Z tohoto počtu respondentů se jich o oba úkoly pokusilo 25. Z nich bylo 23 řešitelů úspěšných v úkolu [1] a 20 v úkolu [2]. Hojně se objevovaly výklady ve smyslu *chystat něco špatného/nekalého*. Neuznávala jsem odpovědi *mít něco za lubem* k úkolu [2], protože to znamená *chystat něco tajného*.

Alespoň jednu z odpovědí vyplnilo 60 dotázaných, 43 z těchto odpovědí bylo v pořádku. Zhruba sedm odpovědí jsem neuznala z toho důvodu, že byly neúplné, obsahovaly pouze *vymýšlet plány*, už ale nepostihly to, že to je něco *špatného nebo proti někomu*. Ze správných odpovědí se často opakovaly výrazy *intrikovat* a spojení *vymýšlet něco proti někomu*.

Z celkových 144 respondentů jich 37 slovní spojení *kout pikle* zná, ale nepoužívá ho. Objevilo se zde 31 správných odpovědí. Dokonce byl devětkrát uveden správně i frazém. Přes dvacet lidí se vůbec nepokusilo odpovědět.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (25)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
23	0	2	0	20	3	2	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (60)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
43	5	12	0	0	0	0	0

64 *Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné*, s. 557

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (10)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
7	0	3	0	9	0	1	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (27)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
23	1	3	0	0	0	0	0

NEZNÁM (22)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	0	22

4.9 Kápnout božskou

Slovník uvádí tyto významy: *přiznat se, říct (plnou) pravdu*. Synonymní frazémy uvádí tyto: *přiznat barvu, jít s pravdou ven, vyložit karty na stůl*.⁶⁵ Tento frazém spadá do běžně mluveného jazyka.

Ze 144 zúčastněných jich celkem 112 napsalo, že spojení *kápnout božskou* zná. Obě odpovědi vyplnilo 33 ze 112, z toho 30 odpovědí k úkolu [1] bylo správných. K úkolu [2] bylo 21 správných odpovědí a 9 bylo špatných, 3 odpovědi obsahovaly význam, nikoliv frazém.

Jednu z odpovědí vyplnilo 79 ze 112. Správných odpovědí bylo 69, 5 z nich však bylo vysvětleno frazémem. Deset odpovědí nebylo v pořádku.

Dvacet čtyři respondentů uvedlo, že frazém zná, ale nepoužívá. Ze šesti dotazníků, v nichž byly vyplněny obě odpovědi, bylo šest správných k úkolu [1] a pouze 2 správné k úkolu [2].

⁶⁵ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 55

Jednu z odpovědí vypsal 18 dotazovaných, dvě odpovědi byly špatně, 16 bylo v pořádku, ale dvakrát byl uveden frazém u prvního úkolu. Frazém nezná celkem 8 respondentů.

Nejčastěji se objevovaly odpovědi *přiznat se, říct pravdu*. Z frazémů se nejčastěji vyskytly tyto: *přiznat barvu, vyložit karty* a ojediněle se objevilo také spojení *nalít čistého vína*.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (33)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
30	0	3	0	21	3	9	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (79)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
64	5	10	0	0	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (6)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
6	0	0	0	2	0	4	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (18)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
14	2	2	0	0	0	0	0

NEZNÁM (8)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	0	8

4.10 Mít něco za lubem

Ke spojení *mít něco za lubem* uvádí Slovník české frazeologie a idiomatiky tento výklad: *mít v úmyslu něco (udělat), zamýšlet nebo hodlat, popřípadě připravovat něco*. V původním významu to znamenalo *mít ještě nějakou mouku schovanou, popřípadě spadanou za lub* (lub – dřevěné obednění mlecích kamenů ve mlýně). Toto spojení lze podle slovníku nahradit těmito frazémy: *mít něco v pácu, mít tajné spády, chystat něco pod pokličkou*.⁶⁶ Tento frazém může být použitý jako neutrální, někdy může být považován za hovorový.

Celkem 130 respondentů uvedlo, že frazém zná, včetně těch, kteří ho nepoužívají. Dvě odpovědi se objevily ve čtyřiceti případech, správně z nich bylo 28, dvakrát dokonce v původním významu *mít něco schované, mít něco ukryté*. Vysvětlení *mít zlé úmysly* jsem neuznávala, protože si myslím, že patří spíše k frazému *kout pikle*, uznávala jsem odpovědi *mít tajné úmysly, něco tajně chystat*, nejvíce se ale vyskytovaly odpovědi *mít něco v plánu*. Celkem 29 odpovědí nebylo správných a 14 respondentů uvedlo, že frazém nezná. Mezi špatnými odpověďmi byly často obraty *chtít se pomstít, kout pikle a vyhledávat průšvihy*.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (33)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
22	0	11	0	6	5	22	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (69)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
48	3	18	0	0	0	0	0

⁶⁶ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 354

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (8)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
7	0	1	0	3	0	5	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (21)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
9	1	11	0	0	0	0	0

NEZNÁM (14)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	0	14

4.11 Usnout na vavřínech

Slovník poskytuje následující vysvětlení: *samolibě ustrnout, přestat se dál snažit a spokojit se polichocně nebo v sebeklamu s dosaženým úspěchem a slávou*. Frazémy, jež slovník uvádí za synonymní, jsou tyto: *žít ze slávy, složit ruce do klína*.⁶⁷ Frazém *usnout na vavřínech* je zcela neutrální, lze ho libovolně použít v různých funkčních stylech.

Celkem zná frazém *usnout na vavřínech* 67 respondentů. Dvě odpovědi uvedlo 18 z nich. Správné odpovědi ovšem byly jenom tři v případě úkolu [1] (uvedení významu), v úkolu [2] byla pouze jedna správná odpověď. Zjistila jsem, že respondenti si nejčastěji myslí, že *usnout na vavřínech* znamená *být nadřazený, být povýšený, usnout, zaspát dobu a promarnit čas*, také jsem se setkala s naprosto mylným významem *zemřít*. Ze špatně uvedených frazémů bych

⁶⁷ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 862

uvedla tyto: *mít růžové brýle, pozdě bycha honit, mít hlavu v oblacích a dokonce spát jako dudek!* Jednu odpověď uvedlo 49 ze 144 dotazovaných, zhruba polovina (25) odpověděla správně, z toho třikrát byl uveden frazém (*složit ruce do klína, nechat se ukolébat úspěchy*).

Slovní spojení zná, ale nepoužívá 36 dotázaných, ale pouhých 18, tedy polovina odpověděla správně (*přestat se snažit, neusilovat o lepší výsledek, dál se nesnažit*). Špatné odpovědi obsahovaly *zaspat, zemřít, být snílek* a jednou se vyskytl pravý opak významu (*nenechat se unnést jedním úspěchem*). Zbylých 41 respondentů frazém nezná a 38 z nich se ani nepokusilo údaje vyplnit, ostatní tři se sice pokusili, nicméně bezúspěšně.

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (18)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
3	0	15	0	1	0	17	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (49)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
22	3	24	0	0	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (6)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
4	0	2	0	2	0	4	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (30)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
14	0	16	0	0	0	0	0

NEZNÁM (41)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	3	38

4.12 Prásknout do bot

Ve slovníku je uvedeno toto vysvětlení: *utéct, rychle zmizet*. Frazémy, jimiž je možné tento stávající nahradit jsou tyto: *vzít do zaječích, vzít nohy na ramena, vzít roha, vzít draka, zmizet jako smrad*.⁶⁸ *Prásknout do bot* je kolokviální frazém.

Mezi respondenty se kromě výše uvedených frazémů vyskytly i další (*zahnout kramle, vzít kramle, ztratit se jako pára nad hrncem, vzít čáru*).

Odpovědi znám bylo celkem 84, necelá polovina (38) z nich obsahovala obě odpovědi. Všechny odpovědi byly správné, pouze dvakrát se místo frazému objevilo druhé vysvětlení pojmu. Alespoň jednu z odpovědí vyplnilo 46 respondentů, většina odpovědí (35) k úkolu [1] byla v pořádku, celkem sedmkrát byl správně uveden frazém. Čtyři odpovědi nebyly správně, respondenti uváděli, že frazém znamená *odhodlat se k něčemu* nebo *oženit se/vdát se*.

Celkem 37 dotazovaných zná frazém *prásknout do bot*, ale aktivně ho nepoužívá. Deset z nich ale uvedlo, že spojení *prásknout do bot* znamená *oženit se/vdát se* nebo *s něčím skoncovat*.

Z celkových 23 lidí, kteří frazém neznají, se dva z nich úspěšně pokusili frazém interpretovat (*utéct*).

⁶⁸ Slovník české frazeologie a idiomatiky [Díl] 3, Výrazy slovesné, s. 54

ZNÁM – OBĚ ODPOVĚDI (38)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
38	0	0	0	36	0	2	0
ZNÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (46)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
35	0	4	0	7	0	0	0

ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – OBĚ ODPOVĚDI (17)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
14	0	3	0	14	0	3	0
ZNÁM, ALE NEPOUŽÍVÁM – JEDNA Z ODPOVĚDÍ (20)							
ÚKOL [1]				ÚKOL [2]			
SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ		SPRÁVNĚ		ŠPATNĚ	
VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	FRAZÉM	VÝZNAM	FRAZÉM	VÝZNAM
14	0	4	0	2	0	0	0

NEZNÁM (23)		
POKUS		PRÁZDNÉ
SPRÁVNĚ	ŠPATNĚ	
0	2	21

5 Závěr

Cílem této práce bylo provést výzkum znalosti deseti verbonominálních frazémů a zjistit, jestli jim jejich uživatelé rozumí a umí je i vhodně použít. Výzkum se zabýval těmito frazémy: *mít za ušima*, *tlouct špačky*, *mít zadek v kalupu*, *mít u někoho vroubek*, *strouhat někomu mrkvičku*, *kout pikle*, *kápnout božskou*, *mít něco za lubem*, *usnout na vavřínech* a *prásknout do bot*. Verbonominálních frazémů je široká škála, proto je vysoká pravděpodobnost výskytu v mluvených a psaných projevech, proto jsem je vybrala pro tento výzkum.

Výzkum ukázal, že uživatelé si v mnoha případech myslí, že frazému rozumí, ale skutečnost je opačná. Často se opakovala situace, že respondent frazémy zaměňoval, například *tlouct špačky* bylo často zaměňováno s *chytat lelky* a *mít něco za lubem* bylo zaměňováno s *kout pikle*. Výjimkou nebylo ani to, že pokud dotazovaný označil, že frazém nezná, nepokusil se už o jakoukoliv interpretaci.

U frazému *tlouct špačky* se nejvíce opakovaly špatné odpovědi *nudit se* a *pomlouvat*, také byl význam zaměňován s *nic neděláním*. Vyskytly se ale i odpovědi *mluvit nesmysly*, dokonce *zatloukat*.

U spojení *mít u někoho vroubek* se nejvíce objevovala odpověď k úkolu [2] *mít u někoho mínus* a *mít to u někoho schovaný*. V úkolu [1] byla nejvíce zastoupena odpověď *mít u někoho dluh*.

Frazém *strouhat někomu mrkvičku* patřil spíše k neznámým, proto pokusy o vysvětlení byly celkem různorodé. Podle mnohých respondentů tento frazém znamená *někomu podlézat* nebo *se někomu vtírat*.

Jak už bylo zmíněno výše, dotazovaní zaměňovali frazém *kout pikle* s *mít něco za lubem*. Necítí zde rozdíl ve významu.

Nejlépe co do znalosti dopadl frazém *kápnout božskou*. Objevily se zde asi nejvíce kreativní odpovědi, ovlivnila to pravděpodobně i častá používanost mezi respondenty. Vyskytly se odpovědi shodné se slovníkem, tedy *přiznat barvu* a *vyložit karty na stůl*, ale také *nalít čistého vína* a *začít zpívat*.

U frazému *mít něco za lubem* respondenti vykládali mylně význam jako *mít zlé úmysly*, *chtít se někomu pomstít* a *vyhledávat průšvihy*.

Usnout na vavřínech mělo také velmi rozmanité špatné odpovědi: *zemřít*, *usnout*, *zaspat dobu*, *být povýšený*, *být nadřazený*, *promarnit čas*, z frazémů například *mít růžové brýle*, *pozdě bycha honit*, *mít hlavu v oblacích*, a dokonce i *spát jako dudek*. Jednou se objevila odpověď s úplně opačným významem (*nenechat se unést jedním úspěchem*).

U frazému *prásknout do bot* se často opakovaly odpovědi *vdát seložení se*. Velmi nápadité byly odpovědi *vzít čáru*, *zahnout kramle*, *vzít kramle* a také *ty*, které uvádí také slovník: *vzít do zaječích*, *vzít roha*, *vzít nohy na ramena*.

Nejvíce vyplňovaný byl úkol [1], v němž měli respondenti vysvětlit význam spojení, pravděpodobně proto, že byl o trochu méně náročný než úkol [2], v tomto úkolu se měli respondenti pokusit vymyslet synonymní frazém. Odpovědi nebyly příliš rozsáhlé, pokud to význam dovolil, vysvětlení bylo jednoslovné. Obvykle se opakovaly ty samé obraty. Také nebylo výjimkou, že se opakovaly i totožné špatné odpovědi, u frazému *prásknout do bot* například *oženit se* a u frazému *strouhat někomu mrkvičku* se opakoval význam *podlézat někomu*, stejně jako u spojení *tlouct špačky* se opakovala odpověď *pomlouvat*.

Častým jevem, který se při vyhodnocování dotazníků vyskytl, bylo to, že respondenti zaměňovali úkoly. Na úkol [1], tedy vysvětlení významu, odpovídali synonymním frazémem, který měli použít až v úkolu [2]. Stejně tomu bylo i naopak, místo ekvivalentního frazému byl znovu vysvětlen

význam, jen jinými slovy. Nevím, zda je chyba na mé straně a vznikla nejasnou formulací úkolu, nebo je na vině čtenářská nepozornost odpovídajících.

Pokud nastala situace, že byl význam vysvětlen frazémem a odpověď byla v pořádku, počítala jsem ji do správných odpovědí, v tabulce jsem pak uvedla přesný poměr zastoupení. Pokud byly některé odpovědi mnou označeny za neúplné, řadila jsem je ke špatným odpovědím, toto nastalo především u frazémů *mít něco za lubem* a *kout pikle*. U frazému *tlouct špačky* jsem všechny odpovědi související se spánkem řadila v tabulce ke správným.

Největší problémy respondentům činily frazémy *mít zadek v kalupu* (celkem 90x odpověď neznám), *strouhat někomu mrkvičku* (celkem 57x odpověď neznám). V menší míře měli dotazovaní také potíže s frazémy *tlouct špačky* (celkem 47x odpověď neznám) a *usnout na vavřínech* (celkem 41x odpověď neznám). Dále následují frazémy *prásknout do bot*, *kout pikle* a *mít za ušima* (kolem dvaceti odpovědí neznám). Téměř žádné problémy nečinily respondentům frazémy *mít něco za lubem*, *mít u někoho vroubek* a *kápnout božskou* (kolem deseti odpovědí neznám)

Domnívám se, že cíl práce byl naplněn. Byla prozkoumána znalost a užívání vybraných frazémů a výsledky šetření jsou zaneseny v této práci. Práce ukázala znalost frazémů tam, kde byla neočekávaná (*tlouct špačky*) i předpokládaná (*kápnout božskou*), a naopak ukázala neznalost tam, kde byla naprosto nečekaná (*mít zadek v kalupu*, *strouhat někomu mrkvičku*). Pokud se vyskytl větší počet odpovědí neznám, obvykle byla nejvíce zastoupena skupina ve věku 15 – 20 let. Pravděpodobně je to dáno i tím, že tato skupina byla jednak nejpočetnější, a jednak si myslím, že vliv na znalost/neznalost má i méně obsáhlá slovní zásoba. Také si myslím, že znalost mohla ovlivnit i lokální používanost frazému nebo také používanost v jednotlivých rodinách.

6 Použitá literatura

- BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd. Praha: Novinář, 1982.
- ČECHOVÁ, M. *Dynamika frazeologie*. In: NŘ 69. Praha, 1986, s. 178-186. ISSN 0027-8203
- ČECHOVÁ, M. *Frazeologie ve škole*. In: ČJL 36. Praha, 1985-1986, s. 145-150. ISSN 0009-0786
- ČECHOVÁ, M. *Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní)*. In: ČJL 55. Praha, 2004-2005, s. 161-168. ISSN 0009-0786
- ČERMÁK, F. *Funkce frazémů a idiomů*. In: Česká slavistika, 1993: České přednášky pro XI. mezinárodní sjezd slavistů, Bratislava, 1993. 1. vyd. Praha: Euroslavica, 1993, s. 331-336. ISBN 80-85494-06-X
- ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1371-0
- Encyklopedický slovník češtiny*. Editoři Petr Karlík, Marek Nekuda, Jana Pleskalová. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X
- EZOP. *Ezopovy bajky*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1975.
- HAUSER, P. *Slovní zásoba*. 2. vyd. Praha: SPN, 1986.
- KRYLOV, I. A. *Bajky*. 1. vyd. Praha: Lidové nakladatelství, 1973.
- Příruční mluvnice češtiny*. Kolektiv autorů Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 978-80-7106-980-4
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. [Díl] 3, Výrazy slovesné*. Vedoucí autorského kolektivu František Čermák. 2. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-218-9
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. [Díl] 4, Výrazy větné*. Vedoucí autorského kolektivu František Čermák. 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-219-6
- ŠEBESTA, K. *Děti a frazémy*. In: Eurolitteraria & Eurolingua 2007. Liberec, 2008, s. 284-289. ISBN 978-80-7372-292-0